

Archeologický výzkum starobrněnského kláštera

DANA CEJNKOVÁ

Muzeum města Brna provádí již několik sezon výzkum I. nádvoří bývalého starobrněnského kláštera, kde stál podle zjištění na plánové dokumentaci z 18. a 19. stol. kostel P. Marie. Tento kostel, připomínaný poprvé v písemných pramenech k roku 1210, ležel ve starobrněnské trhové osadě, která je v blízkosti brněnského hradu uváděná již koncem 11. stol. Kostel P. Marie byl vybudován na zeměpanském majetku a byl farním kostelem pro usedlíky z okolí kostela a několika vsí. V roce 1210 přechází do soukromých rukou. Po několikeré změně majitele přešel roku 1323 do majetku královny — vdovy Elišky Rejčky, která ještě v témže roce založila u kostela klášter cisterciáček. Do ukončení stavby konventního chrámu sloužil kostel P. Marie klášteru, později byl určen pro potřeby špitálu, který zde Eliška Rejčka založila. Zřejmě koncem 15. stol. bylo jeho původní patrocinium přeměněno na sv. Annu. V roce 1783 převzali celý klášterní objekt noví majitelé — brněnští augustiniáni. Tehdy byl kostel zbořen, neboť musel ustoupit stavbě nových klášterních budov.

V SZ rohu zkoumaného I. nádvoří kláštera byly doposud zjištěny tři stavební fáze kostela — kostel gotický, románský a raně románská rotunda.

Výzkum nejprve zachytil kněžiště a východní část lodi s bočními kaplemi gotického kostela P. Marie. Kostel byl vybudován na půdorysu jednoduchého kříže s pětibokým závěrem. Nadzemní zdivo vysoké 80 cm je zděné z lomového kamene kladeného na maltu, základové zdivo zděné stejným způsobem bylo v interiéru o 20 cm odsazeno a zapuštěno do hloubky 320 cm. Vnější sokl byl ukončen profilovanou kamennou římsou, obtáčeující také opěrné pilíře v závěru kněžiště. Uvnitř v jeho zdi bylo osazeno sedile vystupující z líce kamennou lavicí.

K této stavební fázi přísluší i oltářní menza, jejíž kamenné zdivo bylo omítnuto a zdobeno cihlově červeným kvádrováním. Uvnitř prostoru gotického kostela byly zjištěny fragmenty čtyř vrstev maltových podlah. Nejspodnější nesla negativní otisky čtvercových keramických dlaždic. V době trvání tohoto kostela byly vybudovány dvě krypty. První z nich na jižní straně před oltářem tvoří dvě cihlové zdi přizděné do vnitřního rohu románské stavby. Druhá krypta; postavená na podélné ose kostela, je vybudována v místě vítězného oblouku z lomového kamene kladeného na maltu. Na stavbu této krypty bylo patrně použito kamene ze západní části lodi rotundy destruované při výkopu krypty. Obě krypty nesou stopy druhotného narušení a neposkytly žádný kosterný materiál.

Při barokní přestavbě kláštera byla původní gotická klenba nahrazena barokní plackou a na jižní straně byla přistavěna věž se schodišťovitým přístavkem. Základové zdivo tohoto přístavku obsahuje zazděné gotické architektonické články.

Při vybírání zásypu interiéru této stavby byl v hloubce 80 cm zachycen

částečný půdorys románské stavby — jednolodního kostelíka s přibližně čtvercovou apsidou. Masivní základové zdivo tvoří velké lomové kameny kladené do malty. Na stavbu nadzemního zdiva bylo použito větších kamenných kvádrů, jejichž povrch byl pouze zběžně opracován. Na vnější straně východní části apsidy je částečně dochována hladká vápenná omítka zdobená bílým kvádrováním. Nález těchto omítek ukazuje téměř 60 cm rozdíl mezi úrovní podlahy tohoto kostela a vnější úrovní terénu.

K nejzajímavějšímu nálezu došlo při začišťování zbytků románské stavby, kde se vyrýsoval částečný půdorys rotundy. Tvoří ji válcová loď, k níž prostou hranou přiléhá na východní straně apsida mírně podkovovitého tvaru. Dochovalo se z ní nestejně vysoké nadzemní zdivo, na několika místech vysoké až 90 cm, dosti narušené pozdějšími stavebními zásahy. Nadzemní zdivo tvoří dlouhé nízké kvádríky stesané do segmentu a kladené na tenkou vrstvu malty. Vnější líc zdiva je zatím nepřístupný, v interiéru lodi byly zjištěny stopy tenké vápenné omítky. Základové zdivo vysoké asi 30 cm je zděno z lomového kamene na hlínu. Přibližně v místě napojení nadzemního zdiva na zdivo základové byly v apsidě zjištěny zbytky dřevěných prken kladených napříč, které mají patrně souvislost s podlahou. Z této uhlíkové vrstvy pochází několik zlomků mladohradištní keramiky.

Sondy, položené na severní a východní straně gotických základů a po obou stranách oltářní menzy, obsahovaly velké množství kosterného materiálu. Teprve od hloubky asi 250 cm byly zachovány téměř kompletní kostry s různými drobnými přídavky — drobné stříbrné esovité záušnice o průměru 15—16 mm, několik prstenů, železná sekyra a nůž. Ze zásypu pochází i několik velkých bronzových esovitých záušnic a četné zlomky keramiky datovatelné od 11. do 17. stol.

Po konfrontaci zachovaných stavebních plánů, historických a archeologických pramenů lze zatím objevené stavby datovat pouze předběžně. Podle hrobových nálezů v bezprostřední blízkosti rotundy a podle keramiky z uhlíkové vrstvy je možné předpokládat vznik této stavby asi do 11. stol. Snad ve 2. pol. 12. stol. byla rotunda zbořena a nahrazena románským kostelíkem. Dá se předpokládat, že právě k tomuto kostelu se vztahuje první písemná zpráva z roku 1210, kde se poprvé hovoří o existenci kostela P. Marie na Starém Brně. Datum post quem vzniku gotického kostela je přesně dáno nálezem pohřbu s mincí (parvus Václava II. — po roce 1300) pod oltářní menzou. Datum ante quem je dáno stářím zdi věžovité stavby na západní straně konventního chrámu, do jejichž základů jsou zazděny dva opěrné pilíře tohoto gotického kostela. Tento kostel zanikl prokazatelně koncem 18. stol. za éry augustiniánů.

Největším dosavadním přínosem tohoto výzkumu je objev rotundy, která představuje dosud nejstarší zděnou stavbu na území Brna a ojedinele dochovaný doklad centrály z nejranějšího období středověku u nás. Její začlenění do historických souvislostí na přelomu tisíciletí a její význam pro vznik trhové vsi na Starém Brně, může plně objasnit pouze další archeologický výzkum v její bezprostřední blízkosti a na celém dostupném okolí.

Zusammenfassung

Die archäologische Erforschung des Altbrünner Klosters

Das Museum der Stadt Brünn untersucht bereits mehrere Jahre den ersten Hof des ehemaligen Altbrünner Klosters, wo nach der Plandokumentation aus dem 18. und 19. Jahrhundert eine Kirche der Heiligen Jungfrau stand. Diese Kirche wird

das erstmal zum Jahr 1210 schriftlich erwähnt; sie lag in der Altbrünner Marktsiedlung, in der Nähe der Brünner Burg, die bereits gegen Ende des 11. Jahrhunderts belegt ist. Die Marienkirche wurde auf landesherrlichem Boden erbaut und als Pfarrkirche für die Ansässigen ihrer Umgebung und einiger Dörfer erbaut. Im Jahr 1210 geht sie in private Hand über. Nach mehrfachem Wechsel des Besitzers fiel sie im Jahr 1323 der Königin-Witwe Eliška Rejčka zu, die noch im selben Jahr bei der Kirche ein Zisterzienserinnenkloster gründete. Bis zur Baubeendigung der Konventkirche diente die Kirche der Heiligen Jungfrau dem Kloster, später dem Hospital, das Eliška Rejčka hier ebenfalls gründete. Offenbar gegen Ende des 15. Jahrhunderts wurde ihr ursprüngliches Patrozinium in St. Anna umgewandelt. Im Jahr 1783 übernahmen die Brünner Augustiner das ganze Klosterobjekt. Damals wurde das Kloster niedergerissen, es mußte dem Bau neuer Klostergebäude weichen.

In der Südwestecke des untersuchten ersten Klosterhofes wurden vorläufig drei Bauphasen der Kirche — eine gotische, eine romanische und eine frühromanisch Rotunde — ermittelt.

Bei der Entfernung der Verschüttung der Innenräume des gotischen Baus wurde in einer Tiefe von 80 cm der Grundriß des romanischen Bauswerks — einer kleinen einschiffigen Kirche mit annähernd viereckiger Apsis teilweise erfasst.

Zum interessantesten Fund kam es bei der Reinigung der Reste des romanischen Bauwerks, wo sich Teile des Grundrisses einer Rotunde abzeichneten. Diese besteht aus einem zylindrischen Schiff, an das von der Ostseite eine leicht hufeisenförmige Apsis einfach engekantet war. Von ihr blieb das oberirdische Mauerwerk erhalten, das ungleich hoch (an mehreren Stellen bis zu 90 cm) und von späteren Baueingriffen stark angegriffen war. Dieses Mauerwerk besteht aus langen, niedrigen, kleinen Quadern, die zu Segmenten behauen auf eine dünne Mörtelschicht gesetzt wurden. Seine Außenseite ist vorläufig unzugänglich; im Schiffsinneren wurden Spuren eines dünnen Kalkbewurfs festgestellt. Das etwa 30 cm hohe Grundmauerwerk ist aus Bruchstein auf Lehm gemauert. Annähernd an der Anschlußstelle der oberirdischen und Grundmauern stellte man in der Apsis verkohlte Reste quer gelegter Holzbretter fest, die offenbar mit dem Fußboden in Zusammenhang standen. Aus dieser Kohlschicht stammen mehrere Fragmente jungburgwallzeitlicher Keramik.

Die an der Nord- und Ostseite der gotischen Fundamente und zu beiden Seiten der Altarmensa geführten Sonden brachten große Mengen an Knochenmaterial. Ernst in einer Tiefe von rund 250 cm wurden fast komplett erhaltene Skelette mit kleinen Beigaben entdeckt — S-förmige silberne Ohrgehänge (15—16 mm Ø), mehrere Ringe, eine eiserne Axt und ein Messer.

Nach der Gegenüberstellung der erhaltenen Baupläne, historischen und archäologischen Quellen lassen sich diese Bauwerke beiläufig datieren. Die Grabbeigaben in unmittelbarer Nähe der Rotunde und die Keramik aus der Kohlschicht gestatten den Schluß, daß dieses Bauwerk etwa im 11. Jahrhundert entstanden ist. In der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts wurde die Rotunde zerstört und durch eine romanische Kirche ersetzt. Offenbar bezieht sich gerade auf dieses Bauwerk der schriftliche Bericht aus dem Jahr 1210, in dem die Existenz einer Kirche der Heiligen Jungfrau in Altbrunn zum erstenmal erwähnt wird. Das Datum post quem der Entstehung der gotischen Kirche legt der Fund einer Bestattung mit Münzen (Parvus Václavs II. — nach dem Jahr 1300) unter der Altarmensa genau fest, das Datum ante quem das Alter der Mauer des turmartigen Bauwerks im Westteil der Konventkirche, in deren Fundamente zwei Stützpfeiler dieser gotischen Kirche eingemauert wurden. Sie ist nachweislich am Ende des 18. Jahrhunderts in der Ära der Augustiner untergegangen.

Der größte Beitrag der Untersuchungen war die Entdeckung der Rotunde als bisher ältester Mauerbau auf dem Boden der Stadt Brunn und einzigartiger Beleg einer Zentrale aus dem frühesten Mittelalter bei uns. Ihre Eingliederung in die historischen Kontexte an der Jahrtausendwende und ihre Bedeutung für die Entstehung des Marktdorfes in Altbrunn können erst weitere archäologische Untersuchungen der unmittelbaren und ganzen zugänglichen Umgebung aufklären.

